

МУЛТИЦЕПТОЗНИНГ АСОСИЙ ТАРҚАТУВЧИСИ БЎЛГАН ИТЛАР ОРГАНИЗМИДА РИВОЖЛАНИШИ ЯШАШ МУДДАТЛАРИ ВА ЙИЛ ФАСЛЛАРИГА ҚАРАБ ЎЗГАРИШЛАРИ

*Газнакулова Т.К. в.ф.н., катта илмий ходим
Аминжонов Ш.М. в.ф.д., катта илмий ходим
Ветеринария-илмий тадқиқот институти*

Аннотация. Мақолада ценуроз касаллигининг тарқалишида асосий тарқатувчи бўлган итларнинг организмида мултицепс-мултицепснинг ривожланиши ва ценур касаллигининг тарқалишида итлар асосий сабабчи бўлиши ёритилган. Мултицепслар фақат итнинг ичагида ривожланиши, итлар ценуроз касаллигининг асосий тарқатувчиси эканлиги мақолада баён этилган. Ундан ташқари йилнинг фасллариغا минтақаларга қараб зарарланиш тафовутлари турлича эканлиги келтирилган.

Калит сўзлар. Ценуроз, мултицепс, паразит, ит, бўри, тулки, шағол, мушук.

Кириш ва мавзунинг долзарблиги. Ценуроз касаллигини қишлоқ хўжалик ҳайвонлари орасида асосий тарқатувчиси итлар ҳисобланади. Итлар оиласига кирувчи ҳайвонлар яъни, бўри, тулки, шағал ва мушуклар эса касалликнинг тарқалишида иккиламчи вазифани бажаради. Э.Эргашев (1958) Самарқанд вилояти ҳудудларида 6 бош ёввойи мушукни текширган. Дарҳақиқат улардан биронтасида ҳам мултицепсларни кузатмади. П.Мўминов (1965) ҳам республикамизнинг турли ҳудудларида текширилган 32 бош ёввойи мушукларда мултицепсларни аниқланмади. Бухоро вилояти ҳудудларида Р.Бекиров (1968) томонидан текширилган 26 бош ёввойи мушукда ҳам паразит кузатилмади. Ўзбекистоннинг турли туманларида Э.Эргашев ва В.Содиқов (1965)-лар 45 бош тулкини текширганда улардан 2 тасида етилмаган мултицепслар аниқланди. Муаллифларнинг фикри бўйича ценуроз касаллигининг табиатда тарқалишида тулкилар иккиламчи аҳамиятга эга.

Мавзунинг урганилганлик даражаси. Н.Матжанов ва Р.Бекировлар томонидан (1968) Бухоро вилоятининг турли туманларида кузатилган 52 бош тулки ҳам мултицепслардан холи чиқди. Муаллифлар лаборатория шароитида 4 бош тулки ва 4 бош ит болаларини ценур протосколекслари билан сунъий зарарлантирганда ит болаларидан ҳаммаси зарарланди, 162 дона протосколекс олган тулкилардан биттасининг ичагида 4 дона мултицепс кузатилди. Р.Бекиров (1989) Республикамизнинг турли шаҳар ва қишлоқларида текширган 34 бош уй мушуги, 46 бош тулки, 29 бош шохол ва 3 бош бўрининг биронтасида ҳам мултицепслар топилмади. Уларнинг мултицепслар билан зарарланмаслиги тўғрисида бошқа давлатларнинг олимлари ҳам қайд этиб ўтишган. Масалан, А.М.Петров ва Л.Ф.Потехина (1953) Тожикистон Республикасининг ҳудудларида текширган 2 бош бўри паразитдан холи эди.

Итлар бу касалликнинг тарқалишига асосий сабабчи бўлишини бундан 100 йил аввал Холл (1910) ёзиб қолдирган. Унинг фикрича, мултицепслар фақат итнинг ичагида ривожланади. Шунинг учун итлар ценуроз касаллигининг келиб чиқиши ва ривожланишида муҳим ўрин тутишига эътибор берилган. У.Усаров (1993) Олмата вилоятининг турли ҳудудларида ҳар хил хизматда бўлган итларни текширганда улар мултицепслар билан ўртача 12,4 фоиз зарарланганлиги тасдиқланди. Минтақалар орасида итларнинг мултицепслар билан зарарланиши кўпроқ тоғ олди минтақасига тўғри келган ва бу борадаги кўрсаткич 22,3-36,3 фоизни ташкил этган. Тоғ ва чўл биёбон минтақаларида итларнинг ушбу паразит билан зарарланиши 10,5 фоиздан ошмаган. Тоғ олди минтақасида жойлашган қишлоқларда итлар кўпроқ зарарланган (21,2 фоиз). Кейинги йилларда Қозоғистон ҳудудларида И.З.Муханов (1995) олиб борган тадқиқотларга қараганда Республика бўйича итларнинг мултицепслар билан ўртача зарарланиши 5,6 фоизга тенг. Аммо бу далил, муаллифнинг фикрича, ҳамма минтақаларга мос келмайди. Жумладан, чўл-биёбон минтақасида сурув итларнинг зарарланиши 9,8 фоизга тенг. Қишлоқ итларининг зарарланиши 5,3 фоиздан ошмайди.

Тадқиқотчи йилнинг фаслларига қараб итларнинг мултицепслар билан зарарланишида маълум тафовутларни кузатди. Масалан, баҳорда сурувдаги итлар 5,3 фоизга, қишлоқ итлари 9,08 фоизга зарарланган бўлса, ёз фаслида эса бу борадаги кўрсаткич тегишлича 2,6 ва 6,9 фоизга тенг бўлган. Чўл минтақасининг шимолий қисмида итлар мултицепслар билан қиш ойларида 1,3 фоизга, баҳор ойларида 9,0 фоизга, ёз ойларида 5,2 фоизга ва куз ойларида 6,2 фоизга зарарланган. Шу минтақанинг жанубида кўрсатилган фаслларда итларнинг зарарланиши тегишлича 3,8, 5,2; 1,2 ва 7,7 фоизни ташкил этди. А.Абдурасулов (1998) Туркменистоннинг Сундукли массивида текширилган 441 бош итдан 198 тасида ёки 44,9 фоизда мултицепслар кузатди, жумладан 122 сурув итдан 13 боши арланган, Сундукли массивида жойлашган қишлоқлардаги итлардан 185 таси зарарланганлиги аниқланди. Муаллифнинг таъкидлашича, Сундукли массивида жойлашган қорақўлчилик хўжаликлари қўйларининг ценуроз касаллиги билан зарарланишига асосан қишлоқ итлари сабабчи бўлмоқда. Масалан, А.И.Абдибекова (2001) нинг маълумотларига қараганда Жамбил вилоятида итларнинг мултицепслар билан ўртача зарарланиши 14,9 фоизга тенг. Аниқроғи паразит текширилган 171 бош итдан 23 тасида кузатилган (20,0 фоиз). Р.Бекиров (1989) шаҳар ва қишлоқ итларининг мултицепслар билан зарарланишини таққослаб ўрганди. Бунда текширилган 311 бош шаҳар итидан 3,54 фоизи, 448 бош қишлоқ итларидан 10,4 фоиз паразит билан зарарлангани аниқланди.

М.Мусинов (1986) томонидан республикамининг турли минтақаларида текширган 57 бош сурув итнинг 24 боши (42,1 фоизи) да, 53 бош қишлоқ итдан 22 бошида (41,5 фоиз) мултицепслар кузатилди. Муаллифнинг маълумотлари бўйича итлар хизмат турларига қарамасдан мултицепслар билан юқори даражада зарарланган. Муаллиф (1988) кейинги тадқиқотларида итларнинг мултицепслар билан зарарланишида минтақалараро тафовутлар борлигини кузатди. Чунончи, бундай зарарланиш тоғ ва тоғолди минтақасида итларнинг зарарланиши 34,25 фоизга, чўл-биёбон минтақасида 32,18 фоизга, суғориладиган минтақада 27,64 фоизга тенг эди.

Т.Газнакулов (1998) Самарқанд вилоятининг Нуробод тумани хўжаликларидаги 769 бош қишлоқ итларини текширганда 96 тасида мултицепсларни кузатди (12,4 фоиз), Хатирчи туманида 696 та итдан паразит билан 111 ёки 16,3 фоизи зарарланганлигини қайд этди.

Хулоса. Таҳлил натижаларидан маълум бўладики, қорақўлчилик хўжаликларида ценуроз касаллиги тарқалишига кўпинча хўжаликлар ҳудудларида жойлашган ва аулларга чегарадош қишлоқларнинг итлари сабабчидир.

Чунки бу итлар сурув итларига қараганда мунтазам гижжасизлантирилмайди, гижжасизлантирганда итлар боғланмайди. Оқибатда улар мултицепсларнинг тухумларини яйлов ва сувларга тарқалишига ва қўйларнинг зарарланиши учун доимий маънабу бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аминжонов, Ш., & Газнакулов, Т. (2023). Препараты для профилактики и лечения ценурыза каракульских овец. *in Library*, 4(4), 336-340.
2. Аминжонов, Ш. М., & Газнакулов, Т. К. (2023). Научно-исследовательский институт ветеринарии, Тайляк, Узбекистан В статье приведены данные по профилактике ценурыза каракульских овец для создания способов получения биосовместимых, безвредных и экологически безопасных антигельминтных средств растительного происхождения. Ключевые слова. ценуроз, антигельминтики, патенты, вакцины, растения, препараты. *ББК I A28*, 23.
3. Аминжонов, Ш. М., & Газнакулов, Т. К. (2023). ПРОФИЛАКТИКА ЦЕНУРОЗА КАРАКУЛЬСКИХ ОВЕЦ. *In Advances in Science and Technology* (pp. 23-26).
4. Газнакулов, Т. К., & Аминжонов, Ш. М. (2024). ЗООАНТРОПАНОЗ ИНВАЗИОН КАСАЛЛИКЛАРИДАН ЦЕНУРОЗНИНГ ТАРҚАЛИШИ, ДИАГНОСТИКАСИ ВА ҚАРШИ КУРАШ ЧОРА ТАДБИРЛАРИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 44(3), 30-34.